

❖ STUMFILMSHÖRNAN
Aelita – hyllad
 och missförstådd

Den sovjetiska storfilmerna *Aelita* från 1924 är lika ikonisk som den är missförstådd. Här i Finland fick den ny popularitet för 20 år sedan då det experimentella rockbandet Cleaning Women försåg den med ett nytt soundtrack. Filmen, i regi av Jakov Protazanov, är löst baserad på Alexej Tolstojs roman med samma namn, utgiven ett par år tidigare.

”Löst” är här det centrala ordet. Boken är en fantasifull rymdopera i Edgar Rice Burroughs (eller ännu närmare Garrett P. Serviss) stil med ett rätt tunt politiskt innehåll och en rätlinjig historia om en uppfinnare och en soldat som reser till Mars och hamnar i mitten av ett inbördeskrig tillsammans med en ung kvinnlig marsian vid namn Aelita. Filmen är en överlång studie av det gryende sovjetsamhällets mentala atmosfär, med tung, teatralisk och konstruktivistisk design av Isak Rabinovitj och Stanislavskis hovdesigner Viktor Simov, fylld av sidospår och symbolik.

Det går inte att kort återge hela filmens handling på något tillfredsställande sätt – sidointrigerna är många och ibland snudd på obegripliga – som huvudpersonen ingenjör Los (Viktor Tsereteli) mystiska dubbelgångare, NEP-tjänstemannen som nallar mjöl och socker från centrallagret medan han flirtar med Los hustru (Valentina Kuindzji), amatördetektiven som nästlar in sig på Marsresan och som får representera den övernitiska byråkratins förkämpar, och inte minst de marsianska palatsintrigerna med ”prinsessan” Aelita (hon är egentligen dotter till ledaren för Mars statsråd, och varken prinsessa eller ”Queen of Mars” som hon blivit i filmens engelska översättning) i centrum.

I korthet kan man ändå konstatera att *Aelita* har två parallella huvudintriger – ingenjör Los resa till Mars och äventyr där, samt rymdresenärernas hustrurs liv hemma i Moskva. De flesta som vet något om filmens intrig känner till att Los bygger ett rymdskepp och åker till Mars tillsammans med den forna revolutionära soldaten Gusev (Nikolaj Balatov) och nämnda amatördetektiv (komikerlegenden Igor Iljinskij).

Valentina Kuindzji som Natasja, *Los hårt arbetande hustru*.

Här finner de, förutom den förföriska Aelita (Julija Solntseva) och hennes kammarjungfru (en sprudlande Alexandra Peregonets), ett auktoritärt styre inte olik Tsarrysslands, där en teknologiskt högtstående överklass lever på frukterna av underklassens slavarbete. Inspirerade av den nyliga ryska revolutionen, hjälper våra ”hjältar” den marsianska underklassen att organisera sitt eget socialistiska uppror för att stöta borgerskapet och instifta en proletariats diktatur. Det som ofta glöms bort är att upproret misslyckas på grund av Aelitas svek, och våra revolutionärer får återvända till Moskva med svansen mellan benen.

I moderna analyser och recensioner av *Aelita* brukar dess stilbildande visuella grepp hyllas (många ekon från *Aelita* går igen till exempel i Fritz Langs *Metropolis* från 1927), men dess innehåll avfärdas inte sällan summariskt som Sovjetpropaganda. Det här är dock en grov missuppfattning av filmen.

Visst, det nya sovjetiska samfundet hyllas ideligen genom hela filmen och det viftas med röda flaggor och så vidare, vilket ju var påbudet från statligt håll – filmen, liksom all annan konst var ju underkastad det proletäriska bildningsprojektet. Men filmens porträtt av våra tre revolutionärer är allt annat än smickrande, om man ser bortom ytan. Visst, de utvidgar den internationella kommunismen i interplanetär skala – men med vilka bevekelsegrunder?

Låt oss kort uppehålla oss vid filmens tidpunkt: 1924. Den sovjetiska palatskuppen var fullbordad och de ”heroiska” revolutionära krigen i Ukraina med omejd var utkämpade. Samhället, som ryssarna kände det, hade ställts på ända, de gamla strukturerna raserats och ersatts av detta nya och måhända spännande, men okända socialistiska system. Krig och strukturell oreda hade lett till brist på basvaror och ransonering,

och flertalet nöjen och vardagslyx var nu på kort. Den sköna nya världen som utlovats visade sig vara fylld av segt kneg, byråkrati och kölappar.

Ingenjör Los bryr sig föga om politik eller att dra sitt strå till stacken för samhällets bästa. Han drömmer sig bort – bort från Moskvas grå gator och den nya statens påbud, bort till den fagra, rika och mäktiga Aelita som iakttar honom från sitt observatorium i Ameri... öh, på Mars. Den fryntlige soldaten Gusev är en lokal folkhjälte från Ukrainakriget som förgås av leda i vardagen. Då han ser Los annons efter en kompanjon på en farlig resa, tar han genast chansen att ge sig in i ett nytt ärofyllt äventyr. Den sista rese-nären, detektiv Kravtsov, har också han föga ideologiska orsaker till att tränga sig på, han verkar mest intresserad av att se till att alla byråkratiska påbud följs till punkt och pricka.

Marsresan upptar också bara hälften av själva filmen – lika ofta klipper Protazanov tillbaka till livet i Moskva, där Los och Gusevs hustrur entusiastiskt knegar på både i arbetet och hemma, hjälper till att organisera och bygga upp det nya samhället. Protazanov ställer det vardagliga och mondäna i bjärt kontrast till de tre rymdresenärernas romantiska – och i slutändan meningslösa – revolutionärt färgade även-

Marsianernas kubofuturistisk-suprematistiska dräkter designades av den internationellt berömda avantgardisten Aleksandra Ekster (1882–1946), som emigrerade till Paris efter filmens färdigställande. Här i palatsmiljö burna av Jurij Zavadskij, Julija Solntseva och Alexandra Peregonets som vetenskapsmannen Gor, Aelita och hennes kammarjungfru Ichosjka.

tyr. Kameran dröjer ofta och länge vid kvinnornas hushållssysslor – städning, disk, matlagning – och visar hur de tillsammans med andra invånare organiserar kooperativ, bedriver kampanjer och deltar i talkoarbete. Det är som om Protazanov vill säga att den nya världen inte föds genom revolutioner, väpnad kamp eller svulstiga ideologiska pamfletter, utan genom det till synes obetydliga och vardagliga, genom tråkigt arbete, god vilja och samarbete. Inte genom att kryssa alla rutor i dogmatiskt ideologiska checklistor, utan genom medmänsklighet, värme och ärlighet.

Aleksej Fajko och Jakov Protazanov stod för manus tillsammans med en tredje sovjetisk filmskapare som ofta hade svårt att finna sig till rätta i den nya ideologiska linjen, Fjodor Otsep (som kom att tillbringa stora delar av sin karriär i Frankrike). Protazanov var en av den tidiga ryska filmens stora profiler, och regisserade bland annat klassikerna *Spader dam* (1916) och *Fader Sergius* (1918), men emigrerade till väst 1920 i samband med revolutionskriget. Han lät sig ändå övertalas att återvända med löftet om att få regissera storfilmen *Aelita* för Mezhrabpom-Rus.

Filmen fick en bombastisk reklamkampanj, men kritikerna var misstänksamma mot filmens dubbelpipiga ideologiska budskap. Det sluga manuset kunde knappast anklagas för att vara antisovjetiskt, men Protazanovs kritik mot de pompösa hyllningarna av revolutionen och kriget gick inte kommunistpartiet förbi. Strax efter filmens premiär drogs den ur biograferna och förbjöds ända tills den på 70-talet fick tv-premiär.

JANNE WASS

Den som vill läsa en längre analys av filmen kan med fördel gå in på min filmblogg på adressen scifist.net och klicka in sig på år 1924. <https://scifist.net/2018/06/17/aelita-queen-of-mars/>

DVD: Bach Films, Ruscico, Njuta Films (utgången).

Att strömma:

längd 1:51 bl.a. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Aelita_Queen_of_Mars.webm

längd 1:20 (bättre bild) bl.a. <https://youtu.be/QQq7OnIAf08> (tyska kartongtitlar), <https://youtu.be/6lt3F28QzA0> och <https://youtu.be/hNDR0ym2914> (ryska)